

TASVIRIY SAN'AT JANRLARI: NAZARIY METAMORFOZ, BADIY TABIAT VA IJODIY KONTEKST – IMRAD STRUKTURASIDAGI ILMIY TAHLIL

**Abdullayev Alimardon
Xaydarovich**

*Qo'qon davlat universiteti san'atshunoslik
kafedrası dotsenti*

**Sharobidinov Muxriddin
Xusniddin o'g'ili**

*Qo'qon davlat universiteti
1-bosqich magistranti*

Annotatsiya: Mazkur ilmiy maqolada tasviriy san'at janrlarining shakllanishi, nazariy asoslari, tarixiy taraqqiyoti, mazmun-mohiyati, badiiy tasvir vositalari, zamonaviy ijodiy jarayondagi o'rni hamda san'atshunoslikning janrlar bo'yicha taksonomik yondashuvlari IMRaD modeli asosida chuqur tahlil qilinadi. Tadqiqotda tasviriy san'atning asosiy janrlari – portret, manzara, natyurmort, maishiy janr, tarixiy janr, diniy janr, batal janri, animalistik janr, marina, abstrakt san'at va zamonaviy interaktiv janrlarning konseptual o'ziga xosliklari ilmiy-nazariy mezonlar orqali ochib beriladi. O'zbek va jahon badiiy maktablaridagi janrlar evolyutsiyasi, ularning semantik qatlamlari, kompozitsion tamoyillari, rangtasvir qonuniyatlari hamda san'atning ijtimoiy-madaniy funksiyalariga ta'siri ilmiy yondashuv orqali o'rganiladi. Tadqiqot natijalari san'atshunoslikda janr masalasining nazariy integratsiyasi, badiiy tilning takomillashuvi va tasviriy san'atning zamonaviy jarayonda tutgan o'rnini metodologik jihatdan asoslashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: tasviriy san'at, janr, kompozitsiya, portret, manzara, natyurmort, abstrakt san'at, badiiy tafakkur, san'atshunoslik, estetika.

KIRISH

Tasviriy san'at insoniyat tafakkurining eng qadimiy va eng serqirra faoliyat sohalaridan biri bo'lib, uning badiiy mazmuni, shakliy strukturalari, obrazlar tizimi va tasvir vositalari orqali jamiyat taraqqiyotidagi ruhiy-ma'naviy ehtiyojlarni ifodalaydi. San'at tarixiy jarayonlarda hamisha murakkab ijtimoiy, estetik, ma'naviy va madaniy omillar bilan inson ongining taraqqiyot bosqichlariga bevosita ta'sir ko'rsatgan, uning ichki olamini, borliqni idrok qilish qobiliyatini kengaytirgan va san'atkorning individual dunyoqarashini ijtimoiy ongga olib chiqish vazifasini bajargan. Tasviriy san'atning janrlarga bo'linishi esa badiiy tafakkurning tizimli shakllanishini, ijodning semantik yo'nalishlarini, mazmunning ifoda diapazonini kengaytiradi, u san'atning tarixiy taraqqiyotida muhim nazariy kategoriya sifatida shakllanib, muayyan davrlarning estetik talablari bilan birga rivojlanib keladi. Portret, manzara, natyurmort, maishiy janr, tarixiy janr, diniy janr, batal janri, marina kabi an'anaviy shakllar bilan

bir qatorda XX–XXI asrlarda abstrakt san’at, kontseptualizm, pop-art, land-art, performans, mediart kabi yangi janrlarning paydo bo’lishi san’atning chegarasiz rivojlanish tabiatini ko’rsatadi. Mazkur maqola tasviriy san’at janrlari masalasini nazariy, tarixiy va amaliy jihatdan IMRaD modeli asosida tizimli o’rganishga qaratilgan bo’lib, OAK ilmiy talablari asosida janrning badiiy mohiyatini, kompozitsion qonuniyatlarini, semantik strukturasini va ijtimoiy-madaniy funksiyalarini chuqur ilmiy tahlil qilishni maqsad qiladi.

METODOLOGIYA

Tadqiqotda tasviriy san’at janrlarini o’rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo’llanildi. Birinchidan, **nazariy-tahliliy metod** asosida jahon va O’zbekiston san’atshunoslari tomonidan yaratilgan konseptual qarashlar, san’at nazariyasi haqidagi ilmiy manbalar, badiiy maktablar va yo’nalishlarning janr bo’yicha tasniflari o’rganildi. Ikkinchidan, **tarixiy-komparativ metod** yordamida G’arb Uyg’onish davri, Sharq miniatyura maktablari, Barokko, Realizm, Impressionizm, Modernizm va Postmodernizm kabi davrlarda janrlarning shakllanishi va o’zgarish dinamikasi taqqoslab tahlil qilindi. Uchinchidan, **ikonografik va ikonologik tahlil metodlari** orqali tasviriy san’at asarlarida janrning mazmuniy qatlamlari, ramzlar tizimi, syujet va kompozitsion konstruksiyalarning badiiy vazifalari ochib berildi. To’rtinchidan, **semiotik yondashuv** asosida badiiy matn sifatidagi rasmning belgi tizimi, vizual kodlar, rang- shakl uyg’unligi, badiiy obrazlarning estetik xususiyatlari tahlil qilindi. Beshinchidan, zamonaviy san’at jarayonlarini o’rganishda **kuzatuv, tasniflash va analitik interpretatsiya** metodlaridan foydalanildi, bu esa san’atshunoslikdagi zamonaviy interaktiv, mediaviy va digital janrlarning o’ziga xosliklarini aniqlash imkonini berdi. Tahlillar O’zbekiston tasviriy san’at maktabi vakillarining asarlari, jahon muzeylari kolleksiyalari, tarixiy manbalar va ilmiy adabiyotlar asosida olib borildi.

NATIJALAR

Tadqiqot davomida tasviriy san’at janrlarining shakllanish mexanizmi, mazmun-mohiyati va badiiy talqin doiralari bo’yicha bir nechta ilmiy xulosalar aniqlandi. Avvalo, **portret janri** inson obrazining psixologik, individual va tipik xususiyatlarini aks ettiruvchi eng murakkab tasviriy yo’nalish bo’lib, unda shaxsning nafaqat tashqi qiyofasi, balki ichki ruhiy dunyosi ham badiiy vositalar orqali ifodalanadi. **Manzara janri** esa tabiiy makonning vizual poetikasi, yorug’lik va rangning estetik uyg’unligi asosida shakllanib, tabiatning psixologik holatini tasvirlashda muhim rol o’ynaydi. **Natyurmort** predmetlar olamining falsafiy talqinini beruvchi janr bo’lib, unda narsa-buyumlar tizimi orqali hayotning o’tkinchiligi, vaqtning metaforik talqini, narsalarning ramziy mazmuni ifodalanadi. **Maishiy janr** ijtimoiy hayot voqealari, oddiy insonlar faoliyati va ularning jamiyatdagi o’rnini ko’rsatuvchi syujetlarga asoslanadi. **Tarixiy janr** el-yurt taqdirida muhim o’rin tutgan tarixiy voqealarni yuksak drammatizm, monumental kompozitsiyalar va badiiy umumlashtirish vositalari bilan aks ettiradi. **Diniy janr** ma’naviylik, ruhiyat, ilohiy obrazlar, muqaddas syujetlar va diniy g’oyalarni badiiy talqin qiladi. **Animalistik, batal, marina** kabi janrlar esa hayvonot olami, jangovar sahnalar va dengiz makonlarini badiiy ifodalaydi. Zamonaviy san’atda esa **abstrakt tasvir, mediart, performans, installatsiya, digital art** kabi yangi janrlar paydo bo’lib, badiiy tafakkur imkoniyatlarini kengaytirdi. Natijalardan ko’rinadiki, har

bir janrning nafaqat tasvir obyekti, balki uning konseptual maqsadi, kompozitsion strukturalari, semantik vazifalari ham mavjud. Bu esa janrni faqat shakl emas, balki muayyan badiiy tafakkur tizimi sifatida talqin qilish zarurligini ko'rsatadi.

MUHOKAMA

Olingan natijalar tasviriy san'at janrlarining tarixiy jarayon davomida murakkab evolyutsiyaga ega bo'lganini, ularning badiiy-estetik mohiyati jamiyat taraqqiyoti bilan dialektik bog'liq holda o'zgarib borganini ko'rsatadi. Uyg'onish davri realizmga asoslangan an'anaviy janrlarni shakllantirgan bo'lsa, Impressionizm yorug'likning vaqtinchalik holatini tasvirlash orqali manzara janriga yangi mazmun kiritdi. Modernizm esa shaklni mazmundan ajratish orqali janr chegaralarini kengaytirdi, postmodernizm esa butunlay janrsiz san'at konsepsiyasigacha olib bordi. Bugungi kunda san'atning global integratsiyasi natijasida an'anaviy janrlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, ular yangi badiiy texnologiyalar, media vositalari, raqamli dizayn, virtual reallik kabi zamonaviy texnologiyalar bilan uyg'unlashmoqda. Bu esa janrning o'zi ham metaforik, ham konseptual, ham semantik darajada qayta talqin qilinish jarayonini ko'rsatadi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, tasviriy san'at janrlarini o'rganish nafaqat badiiy shakllarning tasnifi, balki san'atning g'oyaviy-estetik rivojlanish qonuniyatlarini anglash uchun ham metodologik ahamiyatga ega. San'atshunoslik fanining zamonaviy bosqichida janr tizimi san'atning vizual tilini, kompozitsion konstruksiyalarini, ijodkor dunyoqarashining mazmuniy yuksalishini o'rganishning asosiy kategoriya sifatida qaraladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalariga ko'ra, tasviriy san'at janrlari san'at taraqqiyotida muhim o'rin tutuvchi estetik kategoriya bo'lib, ularning nazariy asoslari, tarixiy takomili, kompozitsion tamoyillari hamda mazmuniy funksiyalari badiiy jarayonning ichki strukturaviy mexanizmlarini belgilaydi. Portret, manzara, natyurmort kabi an'anaviy janrlar inson, tabiat va predmet olamining badiiy talqinida muhim ahamiyatga ega bo'lsa, zamonaviy janrlar san'atning texnologik imkoniyatlari asosida yangi semantik maydonlar yaratmoqda. Tasviriy san'at janrlarining tizimli o'rganilishi san'atshunoslik fanining nazariy-metodologik asoslarini mustahkamlaydi, badiiy tafakkur evolyutsiyasini kengroq ilmiy kontekstda anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Arnheim, R. *Art and Visual Perception*. – Berkeley, 2004.
2. Baxrieva, M. *Tasviriy san'at nazariyasi*. – Toshkent, 2019.
3. Gombrich, E. *The Story of Art*. – London, 2011.
4. Hasanov, R. *San'atshunoslikka kirish*. – Toshkent, 2020.
5. Kandinskiy, V. *O duxovnom v iskusstve*. – Moskva, 1990.
6. Panofskiy, E. *Studies in Iconology*. – New York, 1972.
7. Qosimov, A. *Rangtasvir asoslari*. – Toshkent, 2018.
8. Read, H. *A Concise History of Modern Painting*. – London, 1988.
9. Saidov, S. *San'at falsafasi*. – Toshkent, 2021.
10. Xabibullaev, A. *O'zbek tasviriy san'ati tarixi*. – Samarqand, 2017.